

LUẬN ÁN TIẾN SĨ LỊCH SỬ

NGUYỄN DƯƠNG ĐỖ QUYÊN. *Vai trò của Sanyutei Encho trong đời sống xã hội - văn hóa Nhật Bản thời kỳ Minh Trị*

Chuyên ngành: Lịch sử thế giới cận - hiện đại

Mã số: 62 22 50 05

Qua hơn một thế kỷ, cải cách Minh Trị ở Nhật Bản luôn là một đề tài được quan tâm sâu sắc, đặc biệt trong giới nghiên cứu lịch sử thế giới cận - hiện đại. Bởi lẽ những bài học kinh nghiệm phát triển của thời Minh Trị vẫn còn nguyên giá trị đối với lịch sử phát triển của nhân loại. Tuy vậy, các nghiên cứu hầu như chỉ mới dừng lại ở việc phân tích những chuyển biến về chính trị, kinh tế hay giáo dục và đề cao vai trò của các nhà lãnh đạo và lực lượng võ sĩ trí thức tinh hoa mà dường như chưa đi sâu khảo cứu một cách hệ thống và toàn diện về quá trình chuyển biến và vai trò của nghệ thuật đại chúng. Việc phân tích và đánh giá vai trò của tầng lớp văn nghệ sĩ đô thị sẽ góp phần lý giải mức độ toàn diện và sâu sắc của cải cách Minh Trị ở Nhật Bản. Với lý do đó, tác giả đã khảo cứu về lịch sử Nhật Bản thời Minh Trị theo hướng tiếp cận sâu về sự nghiệp hoạt động của một nhân vật lịch sử - danh nhân văn hóa đương thời, kết nối mạch chảy của hai thời kỳ quan trọng trong lịch sử Nhật Bản là thời Edo và thời Minh Trị. Đề tài “Vai trò của Sanyutei Encho trong đời sống xã hội - văn hóa Nhật Bản thời kỳ Minh Trị” là công trình nghiên cứu đầu tiên tại Việt Nam, lấy nhân vật Encho làm đối tượng nghiên cứu trường hợp nhằm làm sáng tỏ các vấn đề lịch sử - xã hội liên quan.

Ngoài phần mở đầu, kết luận, tài liệu tham khảo và Chương 1 *tổng quan tình hình nghiên cứu*, nội dung chính của Luận án được trình bày từ chương 2 đến chương 4.

Chương 2: *Tiếp biến văn hóa và vai trò của văn hóa thị dân Edo trong tiến trình cận đại hóa Nhật Bản - Nghiên cứu trường hợp Sanyutei Encho*

Trong bối cảnh các xã hội phong kiến châu Á bị chủ nghĩa tư bản và thực dân phương Tây uy hiếp, xâm lược, trong gần một nửa thế kỷ thời Minh Trị (1868-1912), Nhật Bản gần như là quốc gia duy nhất chủ động tiến hành cải cách mạnh mẽ và toàn diện, thu được những thành tựu quan trọng trên các lĩnh vực chính trị, kinh tế, xã hội và văn hóa. Trong khi nhiều quốc gia tiến hành *cận đại hóa* trong tình trạng nội chiến triền miên, thì ở Nhật Bản, dân chúng hầu như đã không bị cuốn vào cuộc đổ máu. Đây là một đặc thù khác biệt của xã hội Nhật Bản khi chính giới võ sĩ - một tầng lớp mang đặc quyền trong một lịch sử lâu dài, đã từ bỏ lợi ích giai cấp và tự mình thực hiện cuộc Duy tân lật đổ thể chế vì tương lai của đất nước.

Minh Trị Duy tân là một quá trình tiến bộ năng động nhưng không hề đứt đoạn với lịch sử Nhật Bản. Những nền tảng của kinh tế tư bản chủ nghĩa, sự phát triển của xã hội và văn hóa thị dân và việc tiếp nhận văn hóa - văn minh phương Tây đã được dung dưỡng ngay chính trong thể chế phong kiến quân sự Mạc phủ tồn tại gần ba thế kỷ thời Edo. Nhờ sức mạnh kinh tế và văn hóa đó, quân chúng Nhật Bản đã bản lĩnh vượt qua thử thách lịch sử.

Tiến trình *cận đại hóa* diễn ra với quy mô và mức độ lớn nhất tại các đô thị, tiêu biểu là Edo - Tokyo. Thị dân, bình dân

Edo một mặt nỗ lực bảo lưu những truyền thống văn hóa đã gắn bó lâu đời, mặt thiết với họ, mặt khác, tích cực đóng góp vào việc tạo lập những giá trị mới của văn hóa đô thị cận đại. Trong quá trình đó, những *truyền thống văn hóa quy mô nhỏ*, tiêu biểu như tạp kỹ Yose và kể chuyện - tấu nói Rakugo, được hậu thuẫn vững chắc bởi các tầng lớp thị dân, đã vượt qua “cuộc thanh lọc lịch sử” để tiếp biến dưới nhiều dạng thức và phát huy vai trò mới.

Vượt khỏi phạm vi đô thị và tầng lớp khán giả thị dân truyền thống, Yose và Rakugo đã lan tỏa ảnh hưởng tới nhiều địa phương và giai tầng xã hội, góp phần khỏa lấp khác biệt vùng miền và tầng bậc văn hóa, tạo dựng tri thức văn hóa mới trước khi các phương tiện truyền thông đại chúng hiện đại chiếm lĩnh. Sự phong phú, sinh động, cũng như tính năng động của truyền thống văn hóa thị dân thời Edo là một nền tảng vô cùng quan trọng đối với sự hình thành và phát triển của xã hội và văn hóa Nhật Bản cận đại.

Sanyutei Encho - một thị dân gốc Edo, là nhân vật trung tâm của Yose và Rakugo, không gian văn hóa đại chúng quan trọng của thị dân Edo. Trải qua mỗi giai đoạn phát triển của lịch sử xã hội thời cuối Edo - đầu Minh Trị, Encho đã không ngừng chuyển biến và trưởng thành cùng quần chúng, có nhiều đóng góp và ảnh hưởng quan trọng trong tiến trình *cận đại hóa* xã hội và văn hóa Nhật Bản.

Chương 3: Đóng góp và ảnh hưởng của Sanyutei Encho trong đời sống văn hóa Nhật Bản thời Minh Trị

Trong văn hóa Nhật Bản thời Minh Trị, Sanyutei Encho được tôn vinh là một nhà văn hóa và là một nhân cách lớn. Sự nghiệp sáng tác và trình diễn của ông đóng góp quan trọng làm nên thời hoàng kim của Rakugo - loại hình nghệ thuật,

giải trí và truyền thông đại chúng thịnh hành nhất thời Minh Trị.

Luận án nêu bật sự nhạy bén của Encho trước biến chuyển thời đại, ông đã dẫn thân và thành công nổi trội trong lĩnh vực sáng tạo mới trên cơ sở kế thừa và phát triển truyền thống văn hóa thị dân Edo và văn hóa Nhật Bản.

Khi nước Nhật bước sang thời Minh Trị, Encho đã vực dậy và phát triển phái Sanyutei thành môn phái kể chuyện - tấu nói lớn mạnh nhất. Tuy vậy, năm Minh Trị 5, ông đột ngột từ bỏ đỉnh cao sự nghiệp với thể loại mô phỏng Kabuki và dẫn thân vào lĩnh vực diễn mộc thể loại *Hiện thực tâm lý* dài kỳ đầy thách thức, trong đó, tài tình sử dụng các phương pháp mới như thực địa khảo chứng, kết cấu tiểu thuyết, gia công miêu tả diễn biến tâm lý nhân vật, các mối quan hệ phức tạp, đồng thời bổ sung nhiều yếu tố cập nhật thời đại.

Bằng năng lực khảo chứng và truyền thụ sắc bén, sáng tác của Encho phản ánh sinh động hiện thực đời sống, tâm lý và tư tưởng xã hội Nhật Bản trong bước chuyển thời đại, bởi vậy ảnh hưởng và uy tín của ông đã thâm nhập sâu trong nhiều lĩnh vực văn học, sân khấu và báo chí thời Minh Trị.

Những năm Minh Trị 20, Encho tham gia tích cực với tư cách đồng sáng lập các kế hoạch cải cách nghệ thuật của giới trí thức, văn nhân ưu tú của Tokyo với mục đích định hướng thị hiếu văn hóa thời đại mới trên cơ sở phát huy những lý tưởng nghệ thuật truyền thống. Tuy vậy, trong bối cảnh chính trị và xã hội diễn biến phức tạp, các kế hoạch đã không thành công, dù nhận được nhiều ủng hộ tâm huyết của những nhà lãnh đạo chính quyền.

Năm Minh Trị 25, chuỗi dự án sân khấu chuyển thể sáng tác của Encho với đội ngũ kịch tác gia và dàn diễn viên gạo cội được thực hiện tại nhà hát Kabuki-za

danh tiếng. Bên cạnh đó, các sáng tác của ông cũng sớm góp mặt trên sân khấu kịch nói hiện đại đang manh nha hình thành từ ảnh hưởng của văn hóa phương Tây. Chúng đã tham gia vào quá trình tiếp xúc và tương tác với những hình thái văn hóa ngoại lai trên sân khấu mới, thu hút đông đảo khán giả trí thức với mục đích học tập phương pháp biểu hiện và những luồng tư tưởng mới mẻ của thế giới.

Từ một nghệ sĩ kể chuyện - tấu nổi, Encho đã tạo dấu ấn đột phá trong sự nghiệp của ông, đó là chủ động tiếp nhận kỹ thuật tốc ký. Điều này thể hiện thái độ ứng xử tích cực đối với các khuynh hướng biến chuyển thời đại và khả năng “cách tân” từ văn hóa nghe nhìn truyền thống thời Edo sang văn hóa chữ in cận đại.

Trong giai đoạn quá độ từ thời Edo sang Minh Trị gây nên nhiều xáo trộn trong đời sống tinh thần của xã hội Nhật Bản, nghệ thuật và sáng tác của Encho đã trở thành một chỗ dựa tinh thần của thị dân Edo truyền thống, đồng thời là phương tiện nâng cao tri thức, dẫn dắt nhu cầu thụ hưởng văn hóa mới của một xã hội *cận đại hóa* đang từng bước định hình vững chắc. Ngôn ngữ nghệ thuật của Encho - mẫu hình tiêu biểu của ngôn ngữ thị dân Edo, tiên phong khai thác ngôn ngữ địa phương bằng thực tế trải nghiệm - đã tham gia vào sự kết nối các cộng đồng đô thị mới và tiếp tục trở thành hình mẫu xây dựng ngôn ngữ văn học hiện đại Nhật Bản. Với sự hỗ trợ của thuật tốc ký và truyền thông báo chí, nghệ thuật của Encho còn góp phần tạo dựng những nền tảng có tính chất gạch nối trong nhiều lĩnh vực văn hóa.

Chương 4: *Đóng góp và ảnh hưởng của Sanyutei Encho trong đời sống xã hội Nhật Bản thời Minh Trị*

Ở chương này, tác giả tập trung phân tích các hoạt động và mối quan hệ xã hội

sâu rộng của Sanyutei Encho nhằm làm rõ những chuyển biến, thích nghi và đóng góp mới của ông với tư cách một tác giả - nghệ sĩ đại chúng đô thị tiêu biểu, cũng như khả năng thâm nhập đời sống và phản ánh quá trình vận động, chuyển biến của xã hội thời cuối Edo - đầu Minh Trị trong các sáng tác của ông.

Theo tác giả, nghiên cứu trường hợp Sanyutei Encho và nghệ thuật của ông đã cho thấy quá trình tiếp biến năng động và vai trò của truyền thống văn hóa thị dân Edo, cũng như vai trò xúc tác - truyền dẫn của văn nghệ sĩ đô thị trong thành công của tiến trình cận đại hóa “thần tốc” trong lịch sử thế giới cận - hiện đại. Đứng trước thử thách lịch sử, Encho và giới văn nghệ sĩ đại chúng đã nỗ lực điều hòa những nhu cầu và đòi hỏi đa dạng của chính quyền và xã hội. Họ đã tích cực hoạt động như những mắt xích năng động trong cơ chế tác nhân, truyền dẫn những ý tưởng và tri thức *cận đại hóa*, liên kết quần chúng Nhật Bản, cũng như là cầu nối giữa Nhật Bản với thế giới. Chỉ khi những chuyển biến được lan tỏa tới tầng sâu xã hội, mới tạo nên những động lực thực sự chắc chắn thúc đẩy xã hội tiến lên. Trong những chuyển biến ở tầng sâu đó, Encho và nghệ thuật đại chúng của ông đã đóng góp vai trò không thể phủ nhận.

Trên cơ sở làm rõ quá trình chuyển biến và vai trò đóng góp của Encho đại diện cho giới thị dân gốc và văn nghệ sĩ đô thị Edo trong đời sống xã hội và văn hóa Nhật Bản, Luận án đưa ra những tham vấn về định hướng phát triển của đời sống văn hóa - xã hội Việt Nam hiện nay.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp đại học quốc gia, họp tại Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội năm 2016.

TA.
giới thiệu